

LLINATGES I TOPÒNIMS RENAIXENTISTES

AMB REGUST MEDIEVAL

M. DOLORS FARRENY SISTAC

Els documents de base que m'han permès fer una tria de llinatges i topònims renaixentistes han estat set processos criminals incoats a Lleida entre els anys 1482 i 1598 pel tribunal anomenat «de Coltellades», que hi administrava la justícia criminal i del qual tenim mostres escrites des de l'any 1312 fins al segle XVII.

Els judicis ens són relatats als *Llibres de crims*, custodiats a l'Arxiu Municipal de la Paeria. Es tracta de veritables cròniques socials que reflecteixen la vida quotidiana dels segrianencs: mentre que els ciutadans i els burgesos —pertanyents a l'estament superior— s'afanyen a encarar una nova etapa històrica, el món de la delinqüència —representat per les capes més baixes, més incultes i més marginades de la societat— continua manifestant-se com abans, i si es vol encara amb més intensitat.¹

Els inculpatos i els testimonis dels processos que he manejat² són, geogràficament, de procedència diversa —tot i que la majoria viuen a Lleida, avinentesa que enriqueix la investigació pel que fa a la presència de trets dialectals³ i arcaics. La tria, per tant, ha anat encaminada a localitzar unitats onomàstiques siscentistes que presentin aquests trets.

---

1. Lladonosa (1974: 76) comenta que a Lleida, a la fi del XV, «els casos de bruixeria, el vici, l'adulteri i la blasfèmia i la disbauxa ofereixen més testimonis febaents que en cap altra època anterior.»

2. Els registres dels quals els he extret són els que segueixen: 823, f° 71r al 74r (any 1482 = I); 824, f° 8r al 9v (any 1502 = II); 825, f° 24r al 29v (any 1512 = III); 825, f° 67r al 70r (any 1512 = IV); 826, f° 22r al 30v (any 1544 = V); 830, f° 180r al 197r (any 1595 = VI); 831, f° 199r al 209v (any 1598 = VII).

3. Com assenyala Veny (1995: 13): «Onomàstica i dialectologia tenen molts trets en comú. Com la geografia o la botànica, són disciplines territorials.»

He rastrejat el possible origen d'alguns llinatges i topònims a través de les fonts bibliogràfiques consultades i, sovint, m'he adonat que no n'hi ha documentació antiga, la qual cosa ha estat un esquer per assajar-ne una interpretació. Tot seguit en proporciono una mostra.⁴

LLINATGES

BOBET (I): el *DCVB* s.v. *bovet* el considera un diminutiu de *bou*, sense documentació antiga i no hi consta com a llinatge, però sí a Moll (1959: 297), amb la mateixa grafia que a la primera font bibliogràfica i incloent-hi la variant Boet. El *DAG* recull *Bobets*, que considera un llinatge propi de Barcelona. A l'*OnomCat* s.v., *Boet* s'atesta com a cognom en diversos documents del segle XIII de l'Arxiu de Solsona. L'etimologia proposada és doble, adequada a les diverses accepcions que s'hi consignen tenint en compte els testimoniatges pretèrits : a) BOVE + ETU «conjunt de vacades de bovins»; b) BUDETU 'estesa de bogues', 'joncar'.

BOGA (VI): sense documentar com a cognom, he desestimat que es tracti del nom del peix (*Boops boops*) per raons dialectals.⁵ Per tant, l'apel·latiu es pot referir a la planta de maresmes (*Typha*) o pot ser un sinònim occidental de 'fita, molló; límit'.

Quant a la planta, Coromines, al *DECat* s.v. *boga* II, diu que: «Per una casualitat no disposem de documentació de la variant predominant *boga* fins a data recent, en català, però que això és casual ho demostra ja el fet que consta en un inventari aragonès de 1386 [...]». Aquest esment el filòleg pensa que pot ser un catalanisme, ja que es tracta d'una planta d'aiguamolls que no és pas abundant a l'Aragó.

Respecte al vocable com a sinònim de fita; límit', tampoc no en tenim dades en la nostra llengua fins al segle XX, tot i que les seves variants amb

4. Com que m'ocupo de textos de la fi del segle XV i del segle XVI, i la fixació del que ara anomenem cognoms es trobava encara en un estadi poc avançat, he pres els *renoms* com a «dobles noms o segons noms», tot i que de vegades parlo de cognoms o llinatges, i els *sobrenoms*, com a «motius, malnoms, noms d'ofici, feminitzacions sobre renoms (veg. Moreu-Rey 1988: 105), noms de casa, etc.».

5. Pel que fa al nom del peix, a la zona de vora el Baix Segre es pronuncia *boca* (veg. *DECat*, s.v. *boga* I), variant mossàrab.

alternança de consonant i vocal *buga, moga, muga* ja apareixen ben d'hora en documents procedents d'Osca (1103) i de Benasc (1456).⁶ (Cp. *infra* l'entrada MOLLONS)⁷

BOXA (IV): el context en què se situa aquest llinatge em fa descartar que sigui una feminització del nom del marit, ja que denomina una noia que és alcavotejada i aparentment soltera:

Na Francina Boxa, testimoni, qui jurà, etc.

*Qui dixit que hun dia alcavotejave a ella,
testimoni (IV)*

Les dades que ens forneixen les fonts bibliogràfiques consultades no ens aclareixen gaire la procedència del cognom i, per consegüent, ignoro si l'he transcrit adequadament o bé si es pronunciava com un mot agut (*Boixa*):

1) El *DAG* recull l'apel·latiu *boxa* amb dues accepcions —que trobo molt més ampliades al *DCVB* s.v. 1. *boixa*— sense cap citació antiga i que descarto que tinguin cap relació amb el cognom que m'ocupa perquè les definicions es refereixen a estris tecnològics; i el llinatge Boxa, que considera propi de Girona.

2) El *DCVB*, a part de l'entrada 1. *boixa* també sense citacions antigues, n'inclou una altra —2. *boixa*— que defineix com 'Nina de pocs anys' i que considera un vocable propi d'Eivissa i Formentera. Pel que fa a l'etimologia, creu que és una feminització de *boix*, art. 2.: «Infant» (Eiv.). Tampoc no n'hi ha testimoniatges antics.

3) Del *DECat* interessa la informació que Coromines dóna —sota el lema *boix*— pel que fa a la significació de 'infant' que hem vist que recull el *DCVB* (els subratllats són meus): «Però a Eivissa *un boix* és una criatura, sovint especialment un infant de pit. I això ja necessita explicació, car fa l'efecte d'un mot diferent. També s'aplica a nens més grans [...]. El que ja és més constant és que sigui especialment masculí; encara que és veritat que s'ha estès de vegades a les nenes, dites llavors 'una *boixa*' (registrat per *AlcM* per a Eivissa i Formentera):

6. Coromines, al *DECat* s.v. *boga* III, després de fixar l'àrea de distribució actual del mot —gairebé tot el Segrià, l'Alt Ebre, la part oest de les Garrigues i sobretot la zona pirinenca—, en justifica la manca testimonial en català antic per la poca documentació medieval, i a més a més la majoria inèdita, que es conserva en aquestes comarques.

7. El repertori sinonímic de *boga* i *molló* es completa amb algun altre renom / llinatge: *Arnaldus de la Fita* (V); *Thomàs Fita* (VI); i també hi podríem sumar, si de les dues interpretacions etimològiques triéssim la que té aquest sentit, el llinatge BOBET comentat *supra*.

Tanmateix, crec que es pot assegurar que es té consciència, en això, d'un ús ampliat o bé una mica impropí. Em cridava l'atenció En Moll, en una conversa d'anys enrere, sobre el verb *boixar* 'practicar el coit', que amb aquest sentit s'usa vulgarment a Mallorca (també *abarganyar*), com a possible antecedent de l'eiv. *boix* 'nen'.

I en efecte deu haver-hi relació; però potser no com a postverbal d'una acc. «procrear».

4) A l'*OnomCat* s.v. *Boix* i *Boixà* Coromines ens proporciona més dades per interpretar el llinatge. Sota la primera veu, comentant-ne la toponímia relacionada amb la planta, ens reporta *La Boixa* al terme de Llucena, que considera un col·lectiu igual com *Freixa*, etc. I al final de l'article inclou *Boixes* com a cognom propi de Lleida «[...] (a. 1820, *BABL* XVI, 292).»

Sota la segona veu diu que és un antroponímic però dubta que estigui emparentat amb *boix*, més aviat s'inclina a pensar que es tracti d'un nom propi gascó: «[...] d'un dels diversos NLL en -IANUM, derivats d'un cèlt. BUSCIUS o BUSCUS (segons Skok, § 422, fi): molts *Boissac* en el Midi i fr. prov. i una «*eccl. Busciani*» en un doc. de la Saone, de l'a. 1023.» Hi addueix com a documentació antiga un tal Jacme *Boxa* del Capbreu de la Vall de Ribes (a. 1283).

Les pistes que he resseguit no acaben d'aclarir d'on prové el cognom, però amb els subratllats he indicat les que em semblen més rellevants, amb reserves pel que fa a la manca de documentació antiga en el vocable propi de les Illes.

CAPDEFERRE (IV): és un llinatge que semànticament hauríem de considerar un sobrenom —'cap dur, tenaç'; en el tercer element revela un tret arcaic / dialectal, ja que per la informació de les fonts consultades es dedueix que la variant *ferre* ja devia estar en desús a partir del segle XV. Però se'n troben traces sobretot en topònims del català occidental.⁸

CASASSAGES (I): Moll (1959: 212) recull el llinatge *Casasayas* (= 'casa dels Sayas') que pot emparentar-se amb el del procés. Però cal posar en relleu el tret fonètic de la palatal sonora -g- en lloc de la consonant -i-; Coromines, al *DECat*, s.v. *saia*, comenta que aquesta veu derivada del llatí vulgar *SAGIA «en català sembla ser forma manllevada del fr. ant. *saie* id., i més tard influïda pel cast. *saya*

8. A l'entrada *ferro* del *DECat*, Coromines explica que l'any 1937 Violant i Simorra li comentava que les Valls de Cardós i Ferrera la gent del país les anomenava la *Ribera del ferri* (amb tancament de *e* en *i*).

‘espècie de túnica’. [...] La forma antiga, no sols la moderna, està també en desacord amb la fonètica històrica catalana (hauria estat *saja si fos genuí) [...]».

Sembla, doncs, que el llinatge assenyalat al procés pot testificar que degué existir la forma catalana *saja*, però es devia perdre per influència del castellà. Segons aquest raonament, *Casassages* equivaldria a ‘casa dels Sages’.

DARNOLES (I): cognom no recollit en cap de les fonts que he manejat, el qual potser podem relacionar amb el mot cèltic *DARNOM ‘part, bocí’ —amb el sufix del llatí clàssic EOLU que trobem a Banyoles, Planoles, etc.— que Coromines, al *DECat* s.v. *esdernegat*, dóna com a base de diversos topònims documentats des de ben antic, com ara Darnius, a l’Alt Empordà.⁹

DUYS (III): com a llinatge no es recull enlloc. És possible que el seu portador provingués d’Occitània, terra on també s’usà aquest numeral com a cas recte.

FONAT (IV): cognom / sobrenom tampoc no testificat en cap de les fonts consultades. Tant pot provenir de *fona* ‘mandró’ amb el sentit que ‘té, posseeix una fona’, com de *fonar*, derivat de l’adjectiu *fondo*. Al *DECat*, s.v. *fons*, trobo documentat el verb amb el sentit de ‘posar el fons o fonell a una bóta, rusc, etc.’, amb dues citacions extretes del *DAG* i del *DCVB* (datades el 1413 i el 1455, respectivament).¹⁰

GAROÇA (I): en la bibliografia consultada aquest apel·latiu amb funcions de cognom no està consignat. Si n’assagem una aproximació etimològica hem de relacionar-lo primerament amb *crossa* i després, per contaminació de *garrot*, esdevindria *garoça* / *garrossa*. Aquest és el raonament que fa servir Coromines, al *DECat* s.v. *crossa*, per explicar la pronúncia menorquina actual *garrossa* / *carrossa* per *crossa*.

9. Balañà (1989: 35) acaba de completar la tesi de Coromines pel que fa a l’etimologia de *Darnius*. «del preinfoeuropeu, potser cèltic, *darnicis «en els trossos —cases disperses.»

La informació del *DECat* la trobem molt més ampliada a l’*OnomCat* s.v. *Darnius* (cf. l’apartat B) a l’entrada DARNER.

10. No podem descartar, però, que *Fonat* pugui tractar-se d’una forma sincopada del verb *afonar* ‘fer anar a fons’.

GOJONA (VII): feminització del cognom del marit, *Gojó*, el qual no he trobat atestat enlloc. Sembla derivat del nom comú *goig* amb el sufix diminutiu *-ó / -ona*, que Moreu-Rey (1981: 132) interpreta com una possible marca de filiació.

JUNCAR (V): col·lectiu esdevingut topònim i cognom, que recullo perquè continua testificant el tractament divers que va sofrir la vocal *o* tancada del llatí vulgar en els dialectes orientals i occidentals. La variant *junc*—atestada ja en un document del 1373 (veg. *DECat* i *DCVB*, s.v. *jonc*)— i els seus derivats actualment són propis del nord-occidental i del valencià.

LAFORGA (VI): el substantiu *forga* en lloc de *furga* pot indicar que el portador del llinatge provenia de terres aragoneses o gascones. Al *DECat* s.v. *fabre* se'ns assenyalava que la variant amb *o* és pròpia d'aquestes contrades.¹¹

LENTEs (IV): la variant gràfica d'aquest adjectiu, *lentes*, consta al *DAG*, s.v. *Llentes*, com a cognom propi de Mojà (segle XVII) i de Barcelona (1542). El *DCVB*, s.v., ens n'amplia l'àrea geogràfica cap a Girona, Arbúcies, Breda, Barcelona, etc. Coromines, al *DECat* s.v. *lent*, recorda el vocable com a nom d'un mas del Ripollès i també com a cognom. A l'*OnomCat*, s.v. *Llentes*, en trobem l'etimologia: «Del cat. antiquat *llent*, *llenta*, «humit», del llatí *ĀLENTUS* [...]».

LOSQUES (VII): la forma masculina d'aquest cognom —la femenina no s'atesta enlloc— es consigna al *DAG*, s.v. *Loscos* («Mallorca, 1387») i s.v. *Lloscos* («Mallorca, 1475, XVII»). Actualment, el vocable com a nom comú és viu sobretot a Mallorca, a Tortosa, a València, a les valls pirinenques (Tor i Andorra) i al Rosselló, tot i que segons les zones la vocal tònica oscil·la entre *o / u* (veg. *DECat*, s.v. *llosc*).

11. «En la vella documentació gascona p.p. Luchaire en el seu *Recueil* (S. XVII), hi ha 1 cas de *forga* i 1 de *faurga* a Bigorra, a Baiona un de *faurga* i un de *fargue*, i a les Landres 1 *faurie*, una *Pageza de la Forgua*, bigordana, diverses vegades en el *Libre Vert de Benac* de 1406 (pàg. 71, etc.). [...] Se n'havia estès l'àrea cap al Sud, a l'Alt Aragó, on ho deien en plural (incloent-hi alhora el martellet): *las fôrgas del dallador* (Bielsa), i castellanitzant-ho *as orgas* a Sallent, en les dues variants a Lanuza, mentre que a Panticosa, per influència de *dalla*, ho alteraven en *la dôrga* (1965-6); segons Elcock (AORBB VIII, 140) i Kuhn ZRPh. Iv, 571) això s'estén a Torla, Fiscal i Biescas; i Casac. (*BDC* XXIV, s. V.) ho troba a Gistau, etc., i *fôrga* id. a Benasc (*BDC* VI, 24).»

MEIXENENCH (VI): el llinatge *Meix* es consigna a diverses fonts (veg. *DCVB* i *DAG*, s.v.) amb una distribució força àmplia; no s'hi diu res de la seva etimologia, però podria haver-se format sobre l'adjectiu *meix* —de creació expressiva i sinònim de *meç*, *meno*—, el sentit bàsic del qual és 'vedell que encara està mamant'.¹² El cognom que estem comentant sembla que hi està emparentat, modificat amb el sufix *-enc* que indicaria 'entre una cosa i una altra; tirant cap a; propi de'.

MENJÓ (VII): sense documentar com a cognom,¹³ es tracta d'un apel·latiu amb sufix diminutiu que el *DCVB*, s.v., recull amb aquestes dues accepcions: «1. Menjança, polls (eiv.). / 2. Conjunt de peixos petits i poc saborosos (men.)». Més aviat m'inclinaria pel primer significat, atès que Lleida no és pas una ciutat marítima.

Pel que fa a l'etimologia que s'hi proposa, beneïda per Coromines al *DECat*, s.v. menjar, és un «derivat de *menjar*, segurament amb el sufix *-atione*, de manera que la forma catalana originària seria *menjasó* (com el prov. *manjazó*, com el cast. *comezón* derivat de *comer*)».

MOLLONS (VI): com a cognom en singular el *DCVB*, s.v. *molló*, l'atribueix a Barcelona, Alcarràs, Alcàno, Bellreguard, Altea, etc. El nom comú significa etimològicament 'fita'; actualment és un vocable propi només del nord-occidental i del valencià, però a l'època arcaica tenia una extensió dialectal bastant considerable.

OLZINA (II): es tracta de la forma medieval que s'aplicava a l'arbre *ILICINA* i que s'ha conservat dialectalment, com a variant viva i a través de diversos topònims, sobretot a l'àrea de la Conca de Tremp / Ribagorça (veg. *DECat* s.v. *alzina*, i *DCVB* s.v.). A l'*OnomCat* s.v. *Olzinelles* se'ns indica que a l'actualitat és un cognom propi especialment de València.

12. Codina (1955: 198): «En S. Julià de Lòria, Vallcebre, Orús, Rupit, Merlès, las formas *meixi* *meixa* designan «cabeza de ganado bovino desde el medio año al año».

13. L'he inclòs en l'apartat de Renoms / Llinatges i no en el de Topònims —tot i que al judici sembla el nom d'un carrer: *qui està en lo carrer d'en Menjó*— perquè com a carrer no va sobreviure.

RIBELLÓ (VII): renom que interpreto com un diminutiu d'una variant dissimilada de *llibrell*, *ribell*, que tant Coromines al *DECat*, s.v. *gibrell*, com el *DCVB*, s.v. *llibrell*, adjudiquen sobretot a l'àrea de les Illes —llevat d'Eivissa— i a algunes contrades del Migdia (Fraga, Tortosa, Massalcoreig, Gandesa, etc.). Pel que fa a la documentació antiga, primer *llibrell* i després *gibrell* hi són representats abundantment, però de la variant *ribell* només en trobem esments moderns.

SOGUENARS (III): llinatge difícil d'explicar i sense cap rastre en les fonts consultades. Sembla clar que té a veure amb el substantiu *soga* o amb el verb pirinenc *sogar* 'lligar amb una sogà'. A primer cop d'ull, sembla que faci referència a un col·lectiu, a un 'lloc ple de sogues'. La vocal pretònica *e* per *a* s'explicaria per dissimilació. Però podria ser que tingués algun tipus de relació amb l'ètim bascoide *sorgen*.

SPOLTER (III): podia designar un nom d'ofici relacionat amb el verb *espoltir*, variant d'*espoltrir-se* 'fer-se pols, bocins'. Al *DECat*, s.v. «*potina*, es menciona l'ús d'*espoltir* transitiu a la Baixa Noguera per «netejar la llana amb els bastons». Com que no el trobo documentat enlloc com a llinatge devia ser veritablement un nom que va desaparèixer quan l'ofici va deixar de practicar-se.

TOPÒNIMS

AULORÓ (V): sembla una catalanització del topònim bearnès *Auloron* / *Oloron*, duplicat que l'*AGEC* recull i del qual dóna com a forma preferent *Auloron*. El context on s'insereix crec que ho permet assegurar, perquè immediatament abans hi ha un altre topònim que, tot i que no en tenim documentació antiga, devia estar situat a la mateixa regió:

Arnaldus de la Fita, naturalis del loch de Sanct Çobí,
habitant
en Auloró (V)

Troblem força mencions implícites d'*Oloron* en diversos volums de l'*OnomCat*, de les quals es trau la conclusió que el topònim està emparentat amb diferents noms de lloc catalans —com ara *Alaior*, *Alaró*, *Alarona* (suburbi de Mataró), *Olorda*—, francesos —*Oleron*, a la Vendée— i del nord d'Aquitània,

amb el denominador comú de l'ètim ILURO, que probablement es tracta d'un nom preindoeuropeu.¹⁴

Pel que fa a *Sanct Çobí*, a l'*OnomCat* s.v. *Subies*, *Subia* hi ha una menció que relaciona aquests dos noms de lloc catalans amb alguns del domini gascó —que sembla que tenen el mateix ètim SUB VIA 'sota el camí o ruta', com ara: «[...] *Sobie*, dom. rust. a Armassen, co Lourde (H-Pyt.); lo casau de *Sobie* (100.84), i Jean de *Sobi*, Costum de *Sobie* de Berberust (id., 75), segons el *Libre Verd* de Benac, de 1405».

CABANADA (V): a l'*OnomCat* s.v. *Cabana* no s'hi fa cap esment. El *DAG* s.v. reproduceix una citació de començament del segle XVI —que és l'única que recull el *DCVB* s.v.—on apareix com a nom comú: «Les *cabanades* de bestíats qui passen pel terme de Alcolageta, prop Leyda, pagan per dret...», Capbreu, 1501, 165».

DARNER (V): com a llinatge de diverses àrees dialectals s'aplega al *DAG* i al *DCVB*; Moll (1959: 293) —amb les variants *Darné*, *Darnés*— el situa al capítol de 'Sobrenoms o malnoms' perquè el considera derivat de *derna* 'bocí, tros petit' i, de passada, l'associa al cognom francès *Derne*.¹⁵

Però al procés és clar que es tracta d'un nom de lloc:

*Johan de Darner, pastor, natural del loch de la Néspola
en Bearn* (V)

Les dades etimològiques que recullo referents a algun topònim pretèrit que s'hi pot relacionar són a l'*OnomCat* s.v. *Darnius*, font a què he hagut de recórrer quan he intentat donar raó del renom / cognom DARNOLÉS que he comentat *supra* (veg. l'apartat A). I en aquest cas hi afegeixo per a la seva localització un paràgraf del *DECat* s.v. *esdernegat* (el subratllat és meu): «[...] també *Darna* en diversos noms de lloc catalans i occitans antics [...]».

14. Veny (1976: 60), quan presenta possibles topònims preromans de les Illes, recorda: «[...] *Alaró* < *Oloron* < *Ilurone*, amb un congènere als Pirineus francesos, *Oloron* (<*Ilurone*, ibèric), temptador per arribar a una conclusió precipitada.»

15. Moreu-Rey (1991: 135) recull les formes *Darnes* (o *Darnés*) com a cognoms dels immigrants francesos vinguts a Catalunya entre els segles XVI i XVII.